

УДК 811. 161. 2: [398 + 34]

ЛІНГВОКОНЦЕПТУАЛЬНІ ОБРАЗИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ БАЛАД)

Лавриненко С.Т.

Ізмаїльський державний гуманітарний університет, м. Ізмаїл, Україна

У статті розглянуто зафіксовані баладним масивом лінгвоконцептуальні образи народних уявлень про нанесення жертві тяжких тілесних ушкоджень та умисне вбивство людини.

Ключові слова: мовний знак, злочин, народна балада.

Дослідження вербального підґрунтя правових феноменів національної культури визначається потребами осягнення закодованих мовною системою світоглядних засад та ціннісних орієнтирів української спільноти.

Аналіз фольклорного слова, як носія лінгвокультурної інформативності сфери права, представлено у наших попередніх дослідженнях, здійснених на матеріалі українських казок, пісень, дум [6; 7; 8 та ін.]. Метою цієї статті є моделювання лінгвоконцептуальних образів злочинів проти життя і здоров'я людини, відтворених народними баладами. Баладний масив містить широкий спектр народних уявлень про способи насильницького позбавлення життя і завдання шкоди здоров'ю людини шляхом протиправного втручання в її особисту сферу. Спроба філологічного осмислення зазначеного сегменту фольклорного концептопростору здійснюється вперше.

Злочини проти життя і здоров'я – суспільно небезпечні діяння, які посягають на порядок суспільних відносин щодо забезпечення недоторканності життя і здоров'я особи [5, с. 313]. Баладний масив вербалізує елементи народного знання про умисне вбивство; доведення до самогубства; нанесення тяжких тілесних ушкоджень (побої, мордування, катування); залишення людини в небезпеці; ненадання допомоги особі, котра перебуває у загрозовому для життя стані.

Широкий спектр уявлень про різновиди умисного вбивства реалізується фіксаціями фактів позбавлення життя шляхом застосування холодної чи вогнепальної зброї, отруєння, обмеження можливостей вільного дихання (удушення, потоплення): «Ой як вхвativ гострий ніж, // Зняв голівоньку із пліч. // Покотилась голова аж до панського двора» [3, с. 64]. «Вдовин син стрілив – прямо в серце вцілив: // – Ой то ж тобі, побратиме, молода дівка, – // В твоїм серці золота стрілка» [3, с. 54]. «Брат з рушницi стрілив, // Всіх трьох разом вцілив» [3, с. 212]. «З пістолика жарнув. // Покотилась голівонька // Так, як маківочка, // Вилетіла душа з тіла // Так, як ластівочка. // Розлилась кров гаряча // Так, як жар по печі, // Посипались русі кудрі // Аж по правому плечі» [3, с. 229]. «Я, мамо, не спився, ні з

дороги збився, – // Тільки в теї чорнявої отрути напився» [3, с. 45]. «На широком полі висока тополя, // Ходило дівчатко до милого двора, // А як ся то мати милого дізнала, // Вона свого сина замурувать дала» [3, с. 37]. «Взяли Рейзю попід боки і кинули в став глибокий» [3, с. 82]. Наведені контексти фіксують уявлення про спосіб вчинення злочинів, містять характеристики їх негативних наслідків, індексують наявність ініціатора протиправної дії та жертви, називають атрибути та артефакти злочинної практики.

Сегменти текстів, семантика яких співвідноситься з народними поглядами на злочини проти життя, реалізують різні схеми протиправної поведінки. Найпоширеніші баладні фіксації замахів на життя відтворюють поведінку та внутрішній стан учасників конфлікту. 1. Чоловік вбиває дружину: «– Сесе, синку, на пам'ятку, // Що зрубає нянько мамку. // Єще слова не вповіла, // Вже голова одлетіла» [3, с. 230]. 2. Дружина вбиває чоловіка: «Ой узьяла си Стефна молода острый ніж та сокиру, // Вона істяла, вона зрубала Андрусикові шию» [3, с. 169]. 3. Мати вбиває сина й невістку: «Ой рада я, сину, рада я тобою, // Та не рада, сину, твоєю жоною. – // Посадила сина за столом в рядочку, // Молоду невістку в сінях у куточку. // Наливала сину солодкого меду, // А молодій невісточці зеленого яду, // А вони теє знали, докупи зливали, // Свої голівоньки докупи схиляли, // Докупи схиляли й разом помирали» [3, с. 173-174]. 4. Свекруха вбиває невістку: «Велів єї годувати з перцем каплуном, // А вона ї годувала лютим ящуром. // Велів єї наповати медом та вином, // А вона ї наповала гірким полином. // Ой а за дня Марусенька ще кужіль пряла, // А звечора Марусенька дитя купала, // Опівночі Марусенька та й застогнала, // Ой у курях Марусенька вже ісконала» [3, с. 179]. 5. Дівчина отрує хлопця: «Із суботи на неділю новина ся стала, // Бо молода Марусенька хлопця вчаровала. // Кой хотіла чаровати, зачала кликати: // – Ходи, ходи, легінику, щось ти маю дати. – // Прийшов Іван до дівчини. Стоїть склянка пива. // – Випий, випий, мій миленький, бо я уже пила. – // Випив єдну, випив другу: – А третю не хочу, // Бо я знаю, що ти даєш лютого отрою!» [3, с. 46]. 6. Брати вбивають кривдника сестри: «Синове не мешкали, // Лем шаблички забрали. // А Янічка рубали. // До Дунаю метали» [3, с. 209]. 7. Чоловік вбиває суперника чи ворога: «– Ой турчине, турчиночку, // Позволь мені лучка свого, // Най я уб'ю два голуби. // Один буде, пане, тобі, // Другий буде пані твоїй, // Пані твоїй, жінці моїй. – // А турчин сі не здогадав, // Іванові лучок подав, // Ой а Іван як ізмірив, // Турчинові в серце вцілів» [3, с. 239]. 8. Розбійники розправляються із жертвами: «– Ой ти, сучий син, розбійник, // Ти розбійничий син: // Убив брата ти мого // Та ще й шурина свого! // – Не я його убивав, – // Вбила його темна ніч: // Як я їхав, то свистав, // Щоб з дороги він звертав! // Зверни, зверни, шурячок, // Хоч на лівий бочок!» [3, с. 229].

Баладні інтерпретації злочину проти життя у формі дітозгубництва фіксують обставини вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини: «Породила Маріянна білу дитиночку. // Як она ї породила, на ручки возьмила, // Та вона пішла попри воду, // На Дунай пустила [3, с. 75]. Деталізація етапів дітозгубництва свідчить про завчасне осмислення шляхів реалізації злочинного наміру: «Дівка дитину вродила, // В кленовий лист угорнула, // Барвіночком поповила, // В тихий Дунай упустила» [3, с. 107]. «Вийшла вдова молода. // Породила сини два, // Два сини породила, // В китай

чистий вповила, // В тихий Дунай спустила» [4, с. 25]. «Сорок неділь тому було, от як одну динку, // А Варварка учинила во плоті дитинку. // Але й вона учинила, гадку погадала, // Роз'єла коралики, роток затикала. // Она роток затикала та й швидко побігла, // А відти си завернула, на колінах лізла. // Але она його вергла у студену воду» [3, с. 112].

Доведення людини до самогубства як форма провокативного злочину проти життя у баладах представлене фактами навмисного створення умов, за яких потенційна жертва приймає рішення про нанесення собі тілесних ушкоджень, несумісних із життям, або виявляє намір назавжди залишити цей світ (втопитися чи отруїтися): «Взяла Галонька да виделочка, // Устромила собі коло сердечка» [3, с. 98]. «Сама скочила у синє море. // Як потопаала та й промовляла: // Не беріть води йа з синього моря, // Бо та вода – Ганнина сльоза» [3, с. 88]. Суб'єкт суїциду часто самостійно формулює думку про свій фатальний вибір, а наратор додатково фіксує факт самогубства: «Стій, калино, не лякайся, // Ой я тебе не рубаю, // Лиш під тобов умираю. // Рукавцем си вна накрила, // Ніж у серце забуртила» [3, с. 245]. «Піду туди, де вітер віс, // Дніпрова хвиля скелі рве, // Шукати щастя під водою, // А він нехай собі живе. ...// Козак на скелі дожидає, // А дівчинонька вже не йде. // Лежить вона в Дніпрі широкім, // А вітер шепче козаку: // – Кохать – кохаєш, сам не знаєш, // За що живих кладеш в труну» [3, с. 70]. Причинами прагнення людини звести рахунки з життям можуть бути різноманітні протиправні дії щодо неї, зокрема обман і зловживання довірою: «Ой на горі, горі // Корчомочка стояла. // А у тій корчмочці Хайка шинкувала. // Козаки стояли, // Хайку підмовляли: // – Ой ти, Хайка, Хайка, // Поїдьмо із нами, // З нами, козаками. // З нами, козаками, // Із трьома хурами. // Що первая хура – // Все срібло та злото, // А другая хура – // Скрині та перини, // А третя хура – // Сама Хайка сіла. // Сама Хайка сіла // З козаком Іваном, // Та й повезли Хайку // К тихому Дунайку: // – Хоч, Хайко, втопись, // Хоч назад вернися. // – Ой я не вернуся, – Батенька боюся. // Нехай мої коси // Тихий Дунай носить, // Нехай мої ноги // Та й поїдять соми, // Нехай мої руки // Поїдять гадюки...» [3, с. 81-82]. Самогубства у баладах часто є наслідками статевих насильницьких злочинів чи легковажної втрати вінка: «А де ж ти, дочко, да ночувала, // Що свій віночок да потеряла? // – У коршмонці, у новесенькій, // З воєводенком молодесеньким. // Ой дай мати, да ключа до скрині, // Да й украяти полотенечка // Воєводечку на сорочечку. – // Ой не вкраяла полотенечка, // Да й украяла свого сердечка. // Усі дівочки да із церкви йдуть. // А Немирівну да ховать несуть» [3, с. 97]. Приводом для самогубства може бути знущання, жорстоке поводження, збиткування оточуючих, що веде до трагічних наслідків: «У неділю рано, рано пораненку // Та послала мати Ганну жито жати. // – Ой жни, вража Ганно, жни не розхиляйся, // На свою дитину та не видивляйся! // Розхилилась Ганна, – вже сонце низенько, // Вже сонце низенько, вже вечір близенько. // Ой прибігла Ганна із поля додому, // Та й убігла Ганна у світлицю нову, // Та й здоїла Ганна чотири корови, // До п'ятої Ганна стала присідати. // Ой виходе злая свекруха із хати: // – Ой де, вража Ганно, дитину поділа? // – Ой злая свекрухо, у полі забула! – // Ой побігли Ганна густими лозами // Вмивається Ганна дрібними сльозами. // Та зустріла Ганна орла-сизокрильця: – Чи не бачив, орле, моєї дитини? // – Ой твою дитину три няньки колише: // Ой первая

нянька очиці виймає, // А другая нянька кишечки мотає, // А третя нянька кісточки глитає! – // Ой побігла Ганна із поля додому, // Та й убігла Ганна у світлицю нову, // Та схопила Ганна тонке полотенце. // – Ой дай, зла свекрухо, дай гострого ножа, // Дай бо перерізати тонке полотенце! // – Та попала Ганна сама собі в серце!» [3, с. 175]. Поштовхом до самогубства може бути небажання вступати у шлюб із завойовником-поневолювачем: «– Ой Романе, Романочку, // Що то в полі за димове: // Чи то вірли крильми ся б'ють, // Чи вівчарі турми гонять? // – Ой Олено, сестро моя, // Ні то вірли крильми ся б'ють, // Ні овчари турми гонять, // Лиш то турки і татари, – // А всі твої суть бояри. – // До світлиці хутко впала, // Меч вхопила, шию стяла. // – Ой Олено, сестро моя, // Нащо ж ти ся уродила, // Нащо ж собі шию стяла? // – Лучче тутка погибати, // Ніж з татарами пробувати» [3, с. 241]. У баладах представлено народне осмислення самогубства як протестної дії, метою якої є заперечення посягань на особисті права і свободи людини: «– Ой загину, моя матінко, загину, // Бо не люблю Шкандибенка, покину! ... // Ой побігла Лимерівна тернами, // А за нею Шкандибенко конями. // – Ой дай мені, Шкандибенко, гострий ніж // Повиймати чорний терен з білих ніг! – // Не влучила Лимерівна в ніженьку, // Та влучила Лимерівна в серденько: // – Кипи, кипи, моє серденько, на ножі, // Аніж в того Шкандибенка на дворі!» [3, с. 62].

Злочин проти життя у формі умисних тілесних ушкоджень, побоїв зазвичай фіксується самою жертвою: «Ой нелюбок мій п'є // Та й собі співає. // А на мені молоденькій // Тіло потерпає» [3, с. 139]. «Що ж ти, мужу, та й гадаєш, // Що ти п'єш та гуляєш, // Прийдеш додомоньку – // Мене б'єш, проклинаєш?» [3, с. 146]. Ініціаторами мордувань можуть бути як чоловіки, так і жінки: «Молода старого із гробу будила. // – Встань, старий, встань, глянь на мої рани, // Що мені поробив мій молод коханий» [3, с. 141]. Особливо жорстоких катувань завдає зла мачуха малолітнім сиротам: «Взяла она собі // Два пруди тернові. // Так она їх біла, – // Пруди поламала» [3, с. 223]. «Ще мені мачуха головки не мила, // Вже мене мачуха не раз, не два біла» [4, с. 419]. «Як ми, тату, до тину, // То мачуха у спину; // Як ми, тату, на поріг, // То й мачуха за батіг; // Як ми, тату, за шматок, // То мачуха за ціпок» [4, с. 412].

Баладний масив фіксує народні уявлення про злочин у формі ненадання допомоги людині. Проявом такого порушення права людини на життя є залишення особи, що потерпає, у небезпеці: «– Потонай, сестро, потонай, // За миленького не думай. // – Втонаю, сестро, втонаю, // За миленького думаю. // На тобі, сестро, поясок, // Витягни з моря на пісок. // – Не буду брати поясок // І не витягну з моря на пісок... // – Втонаю, сестро, втонаю, // За миленького думаю. // На тобі, сестро, обручку, // Витягни з моря за ручку. // Не буду брати обручку // І не витягну з моря за ручку» [3, с. 57]. Суб'єктами, що відмовляють потерпілому у допомозі, можуть бути близькі родичі й чужі люди: «– Що ж буду робити, що муж мене б'є? // Жодна родина мя не жалує. // Моя хата на помості, // Приїдь, приїдь, неньку, в гості, – // Пожалуй мене! // Ненько приїжджає в нові ворота, // А на нім шапочка з самого золота. // – Ой бий, зятю, дочку мою, // Гарапником пірви шкіру, // Бо вона твоя! // – Що ж буду робити, що муж мене б'є? // Жодна родина мя не жалує. // Моя хата на помості, // Приїдь, приїдь, мамко, в гості, – // Пожалуй мене! // Мамка приїжджає в

нові ворота, // А на ній хусточка з самого золота. // – Ой бий, зятю, дочку мою, // Гарапником пірви шкіру, // Бо вона твоя!» [3, с. 214]. «Пливай, дівчино, пливай, дівчино, // Та й від краю до краю, // Коли-с не знала, коли-с не знала // Козацького звичаю. // Пливай, дівчино, пливай, дівчино, від трості до трості. // Коли-с не знала, коли-с не знала // Козацької злості» [3, с. 81]. Мовними сигналами ненадання допомоги людині, що перебуває у загрозовому для життя і здоров'я стані, виступають імперативні і заперечні конструкції.

Предикативний ряд, пов'язаний з уявленнями про злочини, представлений у аналізованих текстах одиницями: «убив», «згубив», «утопив», «забив», «зарівав», «струїв» та ін. Убити – позбавити життя (ударом чого-небудь, вогнепальною або холодною зброєю і т. ін.); умертвити [10 (10, с. 352)]. «А коли ж ти убив жінку, як сосну красеньку, – // То ти би й мене вбив, удову бідненьку» [3, с. 165]. Згубити – призвести до загибелі, позбавити життя; убити [10 (3, с. 525)]. « – Ой згуби, чуро, ти пана свого, // Тобі дістанеться вороний кінь його» [3, с. 157]. Зарізати – убити ножом або взагалі чим-небудь гострим [10 (3, с. 292)]. «Жена мужа ножичком зарізала» [4, с. 102]. Утопити – зануривши, кинувши у воду, примусити потонути; потопити [10 (1, с. 775)]. «Ой ходила Марисуна по луці, // Носила си біле дитя на руці. // Прийшла вна ся до сестриці радити: // – А що мені з малим дитям робити? // – Возьми, возьми, Марисуно, утопи // І сама ся, Марисуно, погуби. – » [3, с. 31]. Струїти – позбавити життя, умертвити отрутою [10 (5, с. 811)]. « – Невістко, невістко, що ж ти наробила, // Що ти ми, невістко, синонька струїла?» [3, с. 174]. Забити – позбавити життя, убити кого-небудь [10 (3, с. 19)]. « – Кароль, Кароль, що ти зробив, ... // Що-сь си руки покровавив? // – Ой забив я Вуляночку, // Власну свою коханочку» [3, с. 68].

Висновки. Таким чином, тексти українських балад відтворюють народні знання про порушення права людини на природне існування й фізичну недоторканність. Концептуалізація зазначених уявлень спирається на індексації суб'єктів, об'єктів, предикатів, атрибутів та артефактів злочинів проти життя і здоров'я. Сміслові комплекси, співвідносні з народними інтерпретаціями різних способів завдання жертві тяжких тілесних ушкоджень та позбавлення її життя, постають із контекстів, семантику яких можна узагальнити правовими поняттями «вбивство», «побої», «мордування», «катування».

Перспективи дослідження пов'язуються з аналізом представлених у текстах українських народних балад лінгвоконцептуальних моделей покарання злочинців.

Список літератури

1. Антологія концептів [словарь] / под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – Т. 1. – Волгоград: Парадигма, 2005. – 352 с.
2. Бартминський Е. Языковой образ мира. Очерки по этнолингвистике / Е. Бартминський. – М.: Индрик, 2005. – 528 с.
3. Балади: [збірник текстів / упорядники О.І. Дей, А.Ю. Ясенчук, автор вступної статті О.І. Дей]. – К.: Дніпро, 1987. – 318 с. – (Серія «Бібліотека української усної народної творчості».)
4. Балади. Родинно-побутові стосунки: [збірник текстів / упорядники О.І. Дей, А.Ю. Ясенчук, А.І. Іваницький]. – К.: Наукова думка, 1988. – 522 с. – (Серія «Українська народна творчість».)

5. Великий енциклопедичний юридичний словник / [Ю.С. Шемшученко, В.П. Горбатенко, Ю.Я. Касяненко та ін.]; за ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Юридична думка, 2007. – 990 с.
6. Лавриненко С.Т. Вербалізація смислових контурів права в українській чарівній казці / С.Т. Лавриненко // Семантика мови і тексту: Матеріали X міжнародної наукової конференції. – Івано-Франківськ: Третьяк, 2009. – Ч. 2. – С. 164-167.
7. Лавриненко С.Т. Мовні маркери сфери права у народних піснях чумацького циклу / С.Т. Лавриненко // Наукові записки. Серія: «Філологічні науки» (Мовознавство). – Кіровоград: КДПУ ім. Володимира Винниченка, 2009. – Вип. 81 (3). – С. 127-131.
8. Лавриненко С.Т. Вербалізація смислових контурів права в українських народних думках / С.Т. Лавриненко // Мовознавчий вісник. – Черкаси: Брама, 2010. – Вип. 11. – С. 231-235.
9. Мойсієнко А.К. Мова як світ світів. Поетика текстових структур: [наукове видання] / А.К. Мойсієнко. – Умань : РВЦ «Софія», 2008. – 280 с.
10. Словник української мови: [у 11 т.] / [редкол.: І.К. Білодід (голова) та ін.] – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т. 1 – 1970. – 827 с. – Т. 3. – 1972. – 741 с. – Т. 5. – 1974. – 839 с. – Т.10. – 1979. – 657 с.
11. Язык культуры. Семантика и грамматика / отв. ред. С.М. Толстая. – М.: Индрик, 2004. – 496 с.

Лавриненко С.Т. Лингвоконцептуальные образы преступлений против жизни (на материале украинских баллад) // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т.24 (63). – №2. Часть 1. – С.357-362.

В статье рассмотрены зафиксированные в текстах украинских баллад лингвоконцептуальные образы народных представлений о нанесении жертве тяжких телесных повреждений и преднамеренном убийстве.

Ключевые слова: языковой знак, преступление, народная баллада.

Lavrynenko S. Lingual conceptual types of felonies against life (based on Ukrainian ballads) // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communicatios». – 2011. – V.24 (63). – №2. Part 1. – P.357-362.

In the article fixed in ballad massive lingual conceptual images of folk ideas about causing corporal damage and premeditated murder of man are presented.

Key words: language sing, felony, folk ballad.

Поступила до редакції 02.03.2011 р.